

Škola mezi národem a státem. Dějepis na středních školách v meziválečném Československu

Mirek NĚMEC*

ÚVOD DO PROBLEMATIKY A METODA

V roce 1924 cestuje Alfred Döblin, spisovatel a novinář pocházející z židovské rodiny v německém Štětíně a žijící v Berlíně, po sousedním Polsku. Jeho cestu vyprovokovaly antisemitské bouře v Berlíně, Döblin sleduje život židovského obyvatelstva a pátrá po kořenech židovství. Během cesty na východ Evropy zažívá tento, k německé kultuře již plně asimilovaný autor šok: tolik nenávisti a opovržení mezi jednotlivými národnostmi žijícími na území tehdejšího mladého polského státu nečekal.

V kontextu tématu konference je pozoruhodné jeho líčení zážitků z jedné ukrajinské střední školy, která se nacházela v hlavním městě bývalé rakouské země Halič. Lvov (Lwów/ Львів [Lviv]/, Lemberg, גרענבערג [Lemberg]), nacházející se na východě tehdejší II. Polské republiky, zůstalo i po rozpadu Rakousko-Uherska městem několika národností. Ty se tu denně setkávají, a řečeno s Františkem Palackým, i střetávají. Škola v této interakci několika národností hraje jednu z klíčových rolí. Je otázkou, jaké hodnoty a emoce svým žákům, budoucím obyvatelům města a státu, zprostředkuje. Dokáže škola své žáky sensibilovat a připravit pro život v kulturně a jazykově heterogenní společnosti tak, aby nedocházelo k vyostření nacionálních konfliktů? Nebo naopak je škola institucí národní, která národní egoismus podporuje?

Döblin vyzpozoval a poznamenal si následující postřeh:

„A po té, co jsem si prohlédl [ukrajinskou, M. N.] školu a všechno vyslechl, byl jsem sklíčen. Chlapci a dívky se tu učí ukrajinské dějiny. Viděl jsem, jak se v židovských školách vyučují židov-

* Autor článku děkuje GA ČR za podporu v rámci projektu GA ČR 409/08/P249 „Střední školství v meziválečném Československu“.

ské, v polských zas polské, v německých německé. Je něco strašného na tom dnešním nacionalismu. Ztrácím veškerou chuť zastávat se svobody národů. Ztrácím veškerou chuť, abych utěšoval a hrozil hranicemi, které tato „tyranská síla“ má, když vidím tyranii nacionalismu. Tady v těch školách teď sedí, Ukrajinci, Židé, Bělorusové a kdo všechno ještě. [...] Místo svobody vidí boj a vášeň. Ach, všech těch stovek malých jazyků! A dějin! Vím, jak se „dějiny“ vyučují: se záští k sousedovi. Národní vědomí, národní bezvědomí. [...] Je to drzá pýcha, která to, co se nazývá národní společnost, bez přemýšlení staví na první místo všeho. Svoboda, která se hlásá, se stává způsobem, jak se káže, nepřátelská jiným, stejně tak důležitým svobodám.“¹

Není pochyb o tom, že Döblin zaujal rozhodně odmítavý postoj k takovému školství, kde nejen prostřednictvím dějepisu jsou žáci vychováni k národnímu egoismu, intoleranci a dokonce až k šovinismu. Situace ve školství, se kterou byl Döblin konfrontován, je jistě výsledkem národně emancipačních procesů probíhajících již od 19. století a dědictvím rakouské liberální politiky. Škole a učitelům v celém Předlitavsku připadla klíčová role při rozšiřování národní ideologie mezi širokou veřejnost. A jednotlivá národnostní školství na celém území starého Rakouska se tohoto úkolu zmocnila velkým úspěchem.² Podobný postřeh jako Döblin v bývalé Haliči měl již před první světovou válkou pražský židovský spisovatel Franz Janowitz. V jednom ze svých aforismů píše: „*Veškeré dějiny musejí učenci jednotlivých zemí zfalšovat. Mladí každého národa necht v dějinách vidí sled více či méně zdařilých pokusů prozřetelnosti pomoci jejich národu k světovládě.*“³

I zde je patrná kritika školního dějepisu jako základu výchovy národní, kritika školy jako nástroje v národnostním boji. Jedná se o kritiku, která ani dnes nic neztratila na své aktuálnosti. Německý didaktik Bernd Schönemann v návaznosti na své kolegy Karl-Georg Fabera a Wolfganga Bacha poukazuje na vztahy dějepisu a mimoškolních společenských oblastí: vědy a politiky. Historiografii přitom představuje jako kamenolom, kde se podle různých společenských potřeb vylomí pasující kousek – dějepis. Dějepis tak není jen orientován na dosažení učebního cíle, ale stává se státem organizovanou výstavbou historického vědění, důležitým činitelem ovlivňujícím individuální i kolektivní identitu.⁴

To že Döblin postřehl, jak ukrajinská škola v ještě politicky nestabilizovaném polském státě vychovává národně uvědomělé Ukrajince, židovská zase sionisty, německá pak Němce apod. znamená, že škola i nadále zůstala instrumentem národa. Tato národní výchova nejenže neumožňuje začlenění mladé generace do právě vzniklého polského státu, ale podporuje iredentistická hnutí a dlouhodobě tedy působí z hlediska polské vlády kontraproduktivně.

¹ DÖBLIN, Alfred: *Reise in Polen*. München. (2. nezkrácené vydání). DTV 1993, s. 198–199. Překlad z němčiny do češtiny M. N.

² Srov.: BURGER, Hannelore: *Sprachenrecht und Sprachgerechtigkeit im Osterreichischen Unterrichtswesen 1867–1918*. Wien 1995. Speciálně ke školám v Haliči: PACHOLKIV, Svjatoslav: *Emanzipation durch Bildung. Entwicklung und gesellschaftliche Rolle der ukrainischen Intelligenz im habsburgischen Galizien (1890–1914)*. Wien 2002.

³ JANOWITZ, Fritz: *Aphorismen*. Cit. podle: MÜHLBERGER, Josef: *Dějiny německé literatury v Čechách 1900–1939*, Ústí nad Labem 2006, s. 196.

⁴ SCHÖNEMANN, Bernd: *Geschichtsunterricht zwischen Wissenschaft und politischen Legitimationsbedürfnissen. Ein Projektbericht*. In: *Geschichte als Legitimation? Internationale Schulbuchrevision unter den Ansprüchen von Politik, Geschichtswissenschaft und Geschichtsbedürfnis*. Hg. v. Karl Ernst Jeismann. Braunschweig 1984, s. 9–20.

Döblinova kritika ale v žádném případě neznamená, že by byl přívržencem nějakého typu státem diktované výchovy, která by nepřipustila jiné, než státem oktrojované školní obsahy. Uherská část habsburské monarchie v posledních letech před rozpadem říše je dobrým příkladem mnohonárodnostního státu, kde škola slouží jako instrument státu ke zlomení národních vědomí občanů s jiným než státním jazykem a kulturou, čili k „odnárodnění“. ⁵ V dějepise je propagován pouze jeden státem propagovaný narativ a je zrušeno pluralistické vidění minulosti vyplývající z dané národní pestrosti obyvatel, tedy určitá tolerance a liberalita. Döblin píše dále: „*Státní patriotismus, který západní i východní vlády požadují od mas svých obyvatelů, svých poddaných, je barbarstvím. [...] Dnešní státy jsou hroblem pro národy.*“ ⁶

Döblin tedy nechce propagovat autoritativní metody ve škole, ale současně kriticky nahlíží i na skutečnost, že škola byla vytvořena jako instrument národa, popř. státu, a tím se stává nebezpečnou pro společné soužití, což on, člověk ze západu, nemůže pochopit. ⁷ Otázkou však zůstává, jaké východisko se nabízí pro demokratické mnohonárodnostní státy? Jak překonat nacionalismus a škole přisoudit úkol, aby vychovávala k národní toleranci? Nabízí se tedy otázka, zda a jak může být státní patriotismus smysluplně propojen s nacionalismem národů, jejichž občané žijí v daném státě.

První ČSR byla takovým demokratickým mnohonárodnostním státem ne nepodobným sousednímu Polsku. ⁸ Jak by Döblin viděl v době zvednutého nacionalismu mezi dvěma válkami Československou republiku? Nabízí se vůbec nějaká alternativa mezi dvěma póly, které naznačuje Döblin?

Není cílem mého přemýšlení rekonstruovat výuku dějepisu na oněch v ČSR existujících osmi jazykově odlišných školách, ⁹ ale spíše se pokusím nastínit intenci výuky dějepisu v ČSR. Jak tedy ČSR řešilo nebo neřešilo otázku národnostní v dějepise? Jak mohla výuka působit na studenty?

Předmětem mé analýzy budou střední školy, přičemž se koncentruji na poslední, maturitní ročníky, neboť zde měl být těmto 18 a víceletým žákům podán souhrnný výklad o státě. Takováto „vlastivěda“ nebo spíše „státověda“ byla přehledem obsahů vztahujících se k Republice československé (ČSR) sestávající ze tří oblastí: historie, geografie a občanské výchovy. V praxi toto znamenalo, že tři vyučovací hodiny týdně byly mezi tyto předměty

⁵ Srov. PUTTKAMER, Joachim von: Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867–1914. München 2003. Autor vyzdvihuje v této obsáhlé studii roli různých náboženství ve státě, neboť církve školy vydrží a tím zajišťuje jistou národnostní autonomii školství. V katolických Uhrách toto ovšem nemohlo platit pro převážně katolické Slováky, na rozdíl od ortodoxních Rumunů a evangelických Němců.

⁶ Tamtéž, s. 199.

⁷ Tamtéž, s. 196.

⁸ V ČSR podle sčítání z roku 1930 hlásilo 51,1% k národnosti české, 22,3% k německé, 15,8% ke slovenské, 4,8% k maďarské, 3,8 k ukrajinské, 1,30% k židovské, 0,6% k polské, 0,3% k jiné národnosti. V II. Polské republice byla národnostní struktura obyvatelstva podle sčítání z roku 1931 následující: 68,9% Poláků, Ukrajinci 13,9%, Židé 8,6%, Bělorusové 5,3%, Němci 2,3%, Rusové 0,4%, Litevci 0,3%, Češi 0,1%, ostatní 0,2%. Srov.: JAWORSKI, Rudolf: Deutsche Minderheiten in Polen und der ČSR. In: Österreichische Osthefte 33 (1991), s. 59–76.

⁹ Podle Neuhöfera se na školách v ČSR, mimo francouzské a anglické cizojazyčné gymnázium v Praze, vyučovalo v následujících jazycích: česky, slovensky, německy, maďarsky, polsky, novohebrejsky, rusinsky (ukrajinsky) a rusky. Srov. NEUHÖFER, Rudolf: 15 let středního školství. Jubilejní reliéf. Praha 1933, s. 4.

rozděleny, přičemž dějepisné učivo tvořilo základ této výuky domácích reálií. Je samozřejmé, že právě tento předmět svým charakterem se zdá nejzajímavější proto, abychom zjistili, zda a jak se syntéza státního patriotismu a jednotlivých nacionalismů národnostních menšin na jednotlivých školách podařila.

Zprvu budu analyzovat československé školní osnovy pro oktávy popř. septimy středních škol, abych se v další fázi věnoval realizaci učebního programu, jak ho podávají učebnice v průběhu 20 let trvání první republiky.

UČEBNÍ PLÁNY Z ROKU 1919

Jakou váhu přisuzovalo československé Ministerstvo školství a národní osvěty (MŠaNO) výuce historii, ukazují dějiny učebních plánů. Vůbec jako první byly změněny právě pro tento předmět hned v roce jedna samostatné republiky.

Pro gymnasia platilo: „*Zvláštní důraz položen budiž na ty historické osobnosti a události, které mají důležitost pro stát československý. Ve všech třídách – hlavně ovšem na vyšším stupni – jest hleděti k tomu, aby problémy sociální a politické byly propracovány se zřetelem k výchově občanské; jest proto zdůrazňovati přiměřeně k chápavosti žáků momenty státotvorné a všímáti si vývoje státu.*“¹⁰

Pro osmou třídu pak bylo stanoveno: „*Učivo do r. 1526 budiž omezeno na výklad dějin zemí československého státu. Dějiny panství rakouského probírány budtež ze stanoviska osvobozených Čech [sic!].*“¹¹

Osnovy dokládají jednak tehdejší náladu shrnutou pod heslem „odrakouštění“, jakož i snahu o výuku pro stát v duchu československého patriotismu. Ten československý, nebo spíše český národní duch, který měl být studentům všech středních škol v závěrečné třídě naočkován, dokládají i osnovy pro nejrozšířenější typ střední školy v této době, pro reálná gymnázia, zde se přímo praví: „*Zvýšená péče budiž věnována zejména dějinám doby husitské a české reformace, pojednáno budiž obsírněji o době pobělohorské a vytčen její duch. Vedle dějin českých budtež zdůrazněny i dějiny jiných Slovanů, zato omezeny budtež dějiny německé a rakouské. Výklad o panovnících habsburských budiž všude přiměřeně zkrácen. Dějiny novověké budtež doplněny výkladem o nejnovějších událostech až do výsledku světové války.*“¹²

V německojazyčných osnovách pak stojí doslovně totéž. Zajímavý je ovšem překlad častých spojení se slovem „český“, které je přeloženo jako „böhmisch“, čili v zemském slova smyslu.¹³ A tak, i když osnovy k tomu přímo nevyzývají, umožňuje takové regionální pojetí dějin najít částečný volný prostor i pro dějiny českých (moravských a slezských) Němců. Jinak však osnovy reflektují po první světové válce aktuální protirakouské a protiněmecké

¹⁰ Doplnky a změny v učebních osnovách jednotlivých předmětů na středních školách v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Věstník MŠaNO 1919, s. 251–268, zde s. 251

¹¹ Věstník MŠaNO 1919, s. 253. Zvýraznil M. N.

¹² Tamtéž, s. 259. Zvýraznil M. N.

¹³ „Neben der böhmischen Geschichte ist auch die Geschichte der anderen Slaven gründlicher zu behandeln, dafür die deutsche und österreichische Geschichte einzuschränken.“ HEVLER, Viktor – REBHANN, Andreas: Lehrpläne für die deutschen Mittelschulen der Tschechoslovakischen Republik. Prag 1929, s. 29.

nálady a jisté „panslovanské“ sympatie. Pozornému čtenáři však neujde latentní „bohemo-centrismus“, který je v rozporu se státní ideologií „čechoslovakismu“. Historie Slovenska byla explicitně zmíněna jen v osnovách pro druhou třídu. Zde měl být probírán starověk „československých zemí [...], v neustálém ohledu na Slovensko“. Jinak se objevuje maximálně požadavek probírat historii „československého státu“, tak jak bylo výše uvedeno např. pro závěrečný ročník středních škol.

Tyto – vlastně v roce 1919 rychle vypracované, v první polovině 20. let 20. století několikrát mírně upravované osnovy platily až do konce školního roku 1932/33.¹⁴ Skutečnost, že jsou tyto osnovy ve svém pojetí málo konkrétní a nepředepisují až na malé výjimky přesně danou učební látku, může učitel samozřejmě během svého výkladu, jakož i při přípravě hodiny postupovat selektivně a tím osnovami připravovaný český nacionální akcent otupit, popř. dějiny pojmout jinak, dokonce i v úplném protikladu.

Od následujícího školního roku – tedy 1933/1934 začaly postupně pro 1. a 2. třídu platit osnovy nové – sice prozatímní – zvané nejdříve „Návrh k novým osnovám“. Tento závazný návrh vypracovalo ministerstvo školství pod vedením tehdejšího ministra, slovenského sociálního demokrata a přesvědčeného čechoslovakisty, Ivana Dérera. Rozdíl mezi dřívějšími osnovami a tímto návrhem je zásadní, a to nejen díky své konkrétnosti, ale hlavně pojetím a cílem dějepisného vyučování. V preambuli se totiž praví: „*Při výběru učební látky a jejím uspořádání je nutné dbát na to, aby byly vzaty v potaz i částečně rozdílné potřeby a zájmy studujících různých vyučovacích jazyků a různých zemí Republiky.*“

Absolutně vynechán je pasus o redukci německých a rakouských dějin, tentokrát mají být redukovány na nezbytně nutnou mez „dějiny válečné“, rozšířeny mají být naopak „dějiny kultury“. Výslovně jsou uvedeni někteří velikáni dějin patřící k německé historii: jako např. Karel Veliký, Martin Luther, císař Jindřich IV. (boj o investituru), císař Karel V. Habsburský aj. V centru pozornosti se ocitají i další témata německých neb rakouských dějin, popř. česko-německé a slovensko-maďarské vztahy. Mají být připomínány regionální a místní dějiny, starším studentům má být dána příležitost pracovat s konkrétními historickými prameny, číst historické práce z různých dob a různých národů, především však domácích. Přičemž pod slovem domácích není vůbec myšleno českých!¹⁵

Je očividné, že tento návrh znamenal velkou změnu a posun od původního „bohemo-centristického“ pojetí dějin s akcentem na české národní dějiny směrem ke státnímu, s jasným zřetelem k výchově k humanitě a hodnotám závazným pro celé lidstvo: „*rozhodujícím pro probírání má býti hledisko vývoje dějin lidstva od pravěku až k dnešku, přičemž hlavně vývoj evropské kultury ke světové má býti zdůrazněn.*“¹⁶

V dalším textu se praví: „*Při probírání světových dějin se má dbát na domácí dějiny obzvláště pak v jejich vrcholech (česká (zde tschechisch!) reformace, vzestup československého národa v 19. a 20. století), dějiny jiných slovanských národů tam, kde dosáhly významu pro světové dějiny nebo tam, kde úzce souvisí s československými dějinami.*“

¹⁴ Úpravy: Výnos MŠaNO z 25. července 1921, č. 50.100, Výnos MŠaNO z 25. července 1922, č. 44.598, výnos ze 6. listopadu 1922, č. 119.614 a dále Výnos MŠaNO z 6. června 1923, č. 56.973.

¹⁵ Bemerkungen zu den Lehrplänen, s. 263–6.

¹⁶ Tamtéž, s. 265.

Tento návrh učebních plánů byl zaváděn postupně od školního roku 1933/1934 a bohužel se do rozbití první republiky již nestihl prosadit úplně. Nicméně jeho důležitost spočívá právě v tom, že nastavil skutečně moderní rámcové podmínky učebního plánu dějepisu tak, aby mohlo dojít k smysluplné syntéze státních a národních historiografií a pohledů na dějiny. Obecnou rovinou, kde se měly protínat, byla humanita. Döblin by byl s takovou změnou osnov a intencí výuky dějepisu pravděpodobně spokojen. Bohužel se nejednalo v Evropě 30. let 20. století v žádném případě o obecný konsensus a neodpovídalo napjaté politické situaci po roce 1933. Nicméně právě proto je třeba tyto výsledky moderní osnovy vyzdvihnout jako krok správným směrem. Zůstává otázkou, jak se osnovy a významný posun v jejich koncepci projevil v učebnicích.

DĚJEPISNÉ UČEBNICE PRO ZÁVĚREČNÉ TŘÍDY STŘEDNÍCH ŠKOL

Pochopitelně je i při analýze učebnic výchozím bodem důkladné „odrakouštění“. Výnosem MŠaNO č. 55.990 ze dne 18. 12. 1919 se zakazuje užívání učebnic, jež by obsahovaly texty a články loajální k monarchii, a dále ty učebnice, které by svým obsahem nebyly přizpůsobeny geopolitickým změnám a duchu republiky. O rok později zakázalo MŠaNO užívat učebnice, které byly vydány v zahraničí. Oba výnosy byly problematické především pro národnostní menšiny v republice. Ve své podstatě oba zákazy znamenaly, že národnostní menšiny si musí napsat vlastní nové učebnice, popř. alespoň samy cenzurovat a aktualizovat v novém vydání učebnice staré. V každém případě to znamenalo, že musel být mobilizován daný potenciál menšiny. Jak se toto té či oné menšině podařilo, ukazuje následující tabulka, v které jsou shrnuty mé výzkumy používání učebnic v posledních třídách středních škol v Československu mezi válkami:

Tabulka 1:

Přehled používaných učebnic v závěrečných třídách středních škol v ČSR: ¹⁷

České školy	Pekař ^{a)} 1921, 1937
Slovenské školy	Pekař 1921, 1937
Německé školy	Steinitz ^{b)} 1924, 1925, 1933, 1937 Treixler 1922 a 1932 Loebel-Vatter ^{c)} 1922

¹⁷ Údaje podle vyhodnocení školních zpráv cca 60 středních škol v ČSR.

Maďarské školy	Pekař ^{d)} od r. 1925
Židovské Hebrejščina	Pekař údaje od 1921
Židovské s vyučovacím jazykem německým později československým	Treixler ^{e)} do šk.roku 1930/31 Steinitz Mezi 1930/31 – 1934/35 Pekař od 1934/35
Polské školy	Pekař údaje od 1924
Rusínské školy	Pekař 1921

a) PEKAŘ, Josef: Dějiny československé. Pro nejvyšší třídy škol středních. Praha 1921.

b) STEINITZ, Ernst: Landes- und Staatskunde der Čechoslovakischen Republik. Lehrbuch der Geographie, Geschichte und Bürgerkunde für die oberste Klasse der mittleren Lehranstalten, sowie zum Gebrauche beim Selbststudium. Böhmisch Leipa 1924. Další 2. vydání v r. 1925 a 1933. Poslední upravené vydání: Steinitz, Ernst: Landes- und Staatskunde der Čechoslovakischen Republik. Geographie, Geschichte, Bürgerkunde u. Volkswirtschaftlehre für die oberste Klasse der Mittelschulen sowie für den dritten Jahrgang der Lehrerbildungsanstalten. Vierte, verbesserte und um die Volkswirtschaftslehre erweiterte Auflage. Böhmisch Leipa 1937.

c) LOEBEL, Alf. – Vatter, Josef: Vaterlandskunde. Prag 1922. Teil I: Geographie der tschech. – slov. Republik für die oberste Klasse der deutschen Mittelschulen von Josef Vatter. Teil II: Bürgerkunde und Geschichte der tschech.-slov. Republik für die oberste Klasse der deutschen Mittelschulen von Alf. Loebel. – Tato učebnice byla používána velmi zřídka a jen na počátku 20. let.

d) PEKAŘ, Josef: A czechoslovak nemzet történelme. A középiskolák legfelső osztályai számára. Praga 1925.

e) TREIXLER, Gustav: Lehrbuch der Geographie, Geschichte und Bürgerkunde des Čecho-slovakischen Staates. Reichenberg 1922. Druhé, upravené vydání 1932.

Hans Lemberg upozornil na skutečnost, že Pekařova učebnice pro nejvyšší třídy škol středních, která vyšla v Praze poprvé již před první světovou válkou (1914) pod titulem „**Dějiny naší říše. Se zvláštním zřetelem ke královstvím a zemím v říšské radě zastoupeným**“ sice po vícero přepracováních byla používána na českých školách v různých státových systémech během celého 20. století.¹⁸ Tabulka však jasně dokládá, že kariéra druhého přepracování publikovaného v roce 1921 pod titulem „**Československé dějiny**“ je dokonce ještě bohatší, neboť patřila pravděpodobně k vůbec nejpoužívanější učebnici v ČSR, a to nehledě na vyučovací jazyk. Zatímco na slovanských (tedy polských, rusínských a do překladu v roce 1938 i na slovenských školách¹⁹) a dokonce i na židovských školách byla používána ve své originální, tedy české jazykové verzi, byla pro maďarské střední

¹⁸ LEMBERG, Hans: Ein Geschichtsbuch unter drei Staatssystemen: Josef Pekařs Oberklassenlehrbuch von 1914–1945. In: Deutsch-tschechische Beziehungen in der Schulliteratur und im populären Geschichtsbild. Hg. v. Lemberg, Hans a Ferdinand Seibt. Braunschweig 1980, s. 78–88.

¹⁹ PEKAŘ, Josef: Dějiny československé pre najvyššiu triedu stredných škol, poslovenčil C. Chorvát, Praha 1938.

školy v roce 1925 přeložena.²⁰ Pestrost národnostního složení obyvatelstva tedy u učebnic pro tak důležitý předmět jako byla „Státověda – Vlastivěda“ pro nejstarší žáky nevedla ke stejné nebo podobné názorové a přístupové pluralitě, jako v nižších ročnících.²¹ Jako by byl v posledním, důležitém ročníku školní docházky propagován jen jeden narativ. Kdyby Döblin tedy navštívil školy v ČSR, byl by porovnáním se situací v Polsku jistě překvapen. Vždyť kromě německých středních škol, kde bylo ve 20. letech 20. století používáno vícero učebnic z per několika německých středoškolských pedagogů,²² neměla Pekařova učebnice konkurenta. A to platí i pro situaci po roce 1933, kdy změna osnov ještě nestačila vyvolat definitivní reformu v používání učebnic. Pekařova kniha byla používána i nadále, od roku 1937 ovšem v přepracované podobě Josefa Klika.²³ Toto třetí přepracování Pekařovy učebnice se dočkalo slovenského překladu v roce 1938.²⁴ Nové osnovy měly na používání učebnic ve sledovaném učebním předmětu jen nepatrný vliv. Pekařově učebnici Československých dějin po roce 1933 „konkuruje“ pouze pro německé střední školy aprobovaná „Landes- und Staatskunde der Čechoslovakischen Republik“ z pera ředitele děčínského německého gymnázia Ernsta Steinitze. Tyto zůstávají jediné, které byly ještě v roce 1937 v novém vydání aktualizovány a s nimiž se tedy i do budoucna počítalo.²⁵

Dominantní postavení jedné učebnice se může zdát překvapivé, pokud si ještě uvědomíme, že Pekařův pohled na dějiny se lišil od navenek státem propagovaného pohledu, který zastával např. prezident státu T. G. Masaryk.²⁶ Pekař stál k tomuto státní politiku legitimizujícímu proudu v opozici, což je poznat i z jeho učebnice. Kladně je Pekařem hodnocen přínos českých Němců pro rozvoj země, naopak husitství není glorifikováno, doba pobělohorská má v pojetí Pekaře také své zářivé momenty apod. Tento nesoulad státní ideologie s pojetím historie vyučované na státních školách sice dokládá demokratický charakter první republiky, ale neřeší zásadní otázku: měla kniha Pekaře v demokratické ČSR potenciál sjednotit státní patriotismus s jednotlivými národními narativy? I když Pekař nebyl v žádném případě českým šovinistou, zůstává otázka, zda kniha měla potenciál integrovat národnostní menšiny do státu, anebo naopak, nepůsobila kontraproduktivně tím, že upozorňovala na rozdílné národní narativy? Pomoci by mohla i otázka, proč nebyla

²⁰ PEKAŘ, Josef: A czehszlovák nemzet történelme. A középiskolák legfelső osztályai számára. Praga 1925.

²¹ Vyhodnocením seznamů učebnic předkládaným zemským školním radám popř. zveřejňovaných v návěstích školních programů, zjistíme, že pro menší národnostní menšiny – tzn. pro Poláky a pro Židy – existovala výjimka, neboť zde byly používané učebnice vydávané dokonce mimo území ČSR. Zde byl tedy „Pekařův monopol“ jednotného narativu zlomen, dá se tedy říci, že pluralita narativů během celé školní docházky existovala. Studenti byli v nižších ročnících středních škol konfrontováni i se svým národním pohledem na dějiny.

²² K výuce dějepisu na německých středních školách: NĚMEC, Mirek: Erziehung zum Staatsbürger? Deutsche Sekundarschulen in der Tschechoslowakei 1918–1938. Essen 2009, s. 267–313.

²³ PEKAŘ, Josef: Dějiny Československé pro nejvyšší třídu středních škol. Druhé, podstatně pozměněné a zkrácené vydání zpracoval Josef Klik. Praha 1937.

²⁴ PEKAŘ, Josef: Dějiny Československé pre najvyššiu triedu stredných škôl. Spracoval Josef Klik, poslovenčil Cyril Chorvát. Praha 1938.

²⁵ STEINITZ, Ernst: Landes- und Staatskunde der Čechoslovakischen Republik. Geographie, Geschichte, Bürgerkunde u. Volkswirtschaftslehre für die oberste Klasse der Mittelschulen sowie für den dritten Jahrgang der Lehrerbildungsanstalten, vierte, verbesserte und um die Volkswirtschaftslehre erweiterte Auflage. Böhmisch Leipa 1937. První vydání v roce 1924. Srov. NĚMEC, s. 307–311.

²⁶ HAVELKA, Miloš: Spor o smysl českých dějin 1895–1938. Praha 1995.

učebnice Pekaře přeložena do němčiny již v první republice,²⁷ když Němci Pekaře jako historika ctili a později dokonce zneuctili?²⁸ Jakou roli tedy mohla hrát učebnice Pekaře u ne-Čechů?

Když kniha poprvé v předvečer první světové války vyšla, snažil se její autor vylíčit především dějiny českých zemí, a zde především Čechů. Použitý synchronní výklad dějin je pak jednou z možností, jak tohoto cíle dosáhnout tak, aby rakouské státní úřady knihu pro výuku aprobovaly.²⁹ Kniha tedy měla výchovně působit v podmínkách Habsburské monarchie na české žáky. Geopolitická změna let 1918/1919 vyžadovala změnu této koncepce. Zásadního přepracování se učebnice však v druhém vydání nedočkala a tak ono „vnitřní odrakouštění“ provedeno nebylo.³⁰ Největší změnou byla ve smyslu československých osnov pouze nepatrná redukce rakouských dějin³¹ a aditivní doplnění o texty slovenských (čti: uherských) dějin a o úplně novou kapitolu postihující aktuální události související s válkou, rozvratem monarchie a vznikem Československa.³² Tato kapitola končí signifikantně pohledem do budoucnosti právě budovaného státu: „*Třeba důvěřovati a pomáhati, aby tento návrat k práci, odpovědnosti a rozvaze sílil a pokračoval: jen tak bude možno upevniti a zachovati nenadálý, veliký dar, ježž naší generaci přinesl osud a proměnití jej opravdu v štěstí, štěstí české samostatnosti!*“³³

Jak asi působila tato věta, pokud byla čtená na slovenských, polských nebo maďarských gymnáziích, si netroufám odpovědět. Avšak je patrná ona již v osnovách prokázaná česká sebestřednost. „Bohemocentrismus“, který na žáky jiných než českých škol integrativně a státoobčansky působit nemohl.

Otevřeně byla Pekařova učebnice z těchto důvodů kritizována až v roce 1937 při příležitosti prvního sjezdu československých historiků v Praze. Didaktická sekce se zabývala problematikou učebnic, přičemž byla rozdělena na českou a slovenskou část. Centrálním bodem sekce bylo vyhodnocení ankety mezi středoškolskými pedagogy o zkušenostech s používáním dějepisných učebnic. Pokud čeští pedagogové Pekařovu knihu vůbec kritizovali, tak z hlediska didaktického. Studie je příliš těžká, žákům málo přístupná a nemá obrázky.³⁴ Slovenská kritika je v tomto bodu sice podobná, ale přidává se k ní navíc velmi

²⁷ První překlad knihy do němčiny je až z roku 1988. Srov.: PEKAŘ, Josef: Tschechoslowakische Geschichte für die höchsten Klassen der Mittelschulen verfaßt von Josef Pekař, erstmals ins Deutsche übersetzt v. Anton Zankl und Gudrun Heißig, bearbeitet und eingeleitet v. Monika Glettler. Benediktbeuern 1988.

²⁸ Srov. LEMBERG, Hans: Ein Geschichtsbuch unter drei Staatssystemen: Josef Pekařs Oberklassenlehrbuch von 1914–1945, s. 78–88, zde 81n.

²⁹ BENEŠ, Zdeněk: Jsou naše dějiny naše nebo rakouské? In: Český lev a rakouský orel v 19. Století. Ed. Zdeněk Hojda a Roman Prah. Praha 1996, s. 104–109.

³⁰ To bylo i Pekařovi z tábora Masarykových přívrženců vytykáno. Srov.: LEMBERG, Hans: Ein Geschichtsbuch unter drei Staatssystemen: Josef Pekařs Oberklassenlehrbuch von 1914–1945, s. 78–88, zde s. 79.

³¹ Podle H. Lemberga byla tato výrazně provedena až ve třetím Klikově vydání, z roku 1937. Srov. LEMBERG, Hans: Ein Geschichtsbuch unter drei Systemen ..., zde s. 84.

³² Srov. BENEŠ, Zdeněk: Mezi pragmatikou a konceptualizací. (Dějiny československé Josefa Pekaře jako historický text), s. 159–174, zde 165n.

³³ PEKAŘ, Josef: Dějiny Českoslovenké. Reprint 2. Vydání z roku 1921. Praha 1991, s. 247. Podtržení již v originále, zvýraznění M. N.

³⁴ LAMEŠ, Jaroslav: Učebnice dějepisu. In: První sjezd československých historiků 1937. Praha 1938. s. 253–270, zde s. 260n.

jasný nacionální podtext. Referent Ján Šikura spolu s dalšími 4 z celkem 6 pedagogů vyjadřujících se v rámci ankety k Pekařově učebnici si výslovně přejí „viac uhorských a slovenských vecí“. ³⁵ Tato připomínka zaznívá ale i při kritice jiných, z českých zemí přejetých knih. Ján Šikura na konci svého referátu velmi trefně shrnuje: „*Na Slovensku sa žiada väčšia pozornosť k dejinám uhorským, pokiaľ sa odobrávaly v slovenských krajoch. Tu sa nemožno spokojiť s tým, aby do poslovenčenej učebnice boli vložené nejaké doplnky. To patrí predovšetkým i do českých učebníc, lebo je dôrazným požiadavkom, aby sa na českých školách tak učilo dejinám slovenským, ako na Slovensku českým. [...] Musí už raz prestať opis o českom zahraničnom odboji, o českých legiách, o českej samostatnosti. Tu už najmenej uspokojí vsuvka do poslovenčenej učebnice. Náprava sa vyžaduje predovšetkým v českom texte, pretože to musí byť kategorickým požiadavkom českým zrovna tak ako slovenským. Táto výtka platí predovšetkým Pekařovej učebnici pre najvyššie triedy. Tam sa príliš málo dbá tohto životného záujmu našej dejepisnej výučby. Všetky chvály o jej hodnotách tratia na cene a všetky výtky sú príliš mierne, pokiaľ nevytýkajú tento najväčší jej nedostatok. Učíme vedeckým pravdám, ale predovšetkým vychovávame a keď máme vychovávať k uvedomelému československému vlastenectvu, tam ťažko chápeme, ako sa z takej učebnice mohlo vyučovať tolko rokov.*“ ³⁶

Tento facit dáva odpoveď na všechny dříve nadhozené otázky. Pekařova učebnice se obracela pouze na české čtenáře a tím pádem neměla potenciál být učebnicí, která by umožňovala integraci jiných národností do státu. To dokazují např. v učebnici jménem uvedené historické osobnosti, které by mohly posloužit žákům jako identifikační vzor. Zde velkou měrou převládají Češi, Slováků je poskrovnu, Němci a další národnosti žijící na území ČSR tak zůstávají bezejmenní. Tato česká perspektiva je tedy i jedním z několika důvodů, proč si silná německá minorita začala tvořit učebnice vlastní. Ty se i díky aprobačnímu řízení během let stále přibližují k českému (spíše Pekařovu) pojetí dějin, ovšem „německojazyční hrdinové“ v nich zůstávají. ³⁷ Tím se přeci jen liší od české učebnice Pekaře a představují na podkladě zemských dějin zajímavou syntézu, jež by mohla být základem pro opravdu státní československé dějiny, pokud by na základě dialogu ovlivnila i učebnice české.

Slovenským pedagogům se podařilo až v průběhu první republiky dohnat manko způsobené restriktivní uherskou školní politikou. Později než Němci v Čechách si upevnili svůj kolektivní obraz minulosti a díky rychlému rozvoji školství po roce 1918 vzrostl jejich potenciál natolik, aby tento s úspěchem začali i pomocí svých vlastních učebnic dějepisu propagovat. Slováci tak připravili další rozměr československých státních dějin, který by, pokud by dějiny měly působit integračně, musel být inkorporován do dějin českých. To se ovšem stalo jen jednostranně. Jako výsledek česko-slovenského dialogu vychází v roce 1938

³⁵ ŠIKURA, Ján: Učebnice dějepisu. In: První sjezd československých historiků 1937. Praha 1938. s. 271–273, zde s. 272.

³⁶ Tamtéž, s. 273.

³⁷ Srov. Český posudek o učebnici od autora E. Steinitze z roku 1937. NA Praha, MŠ 1918–1949, Kr. 1286, 10 – G2, Zeměpis 1937–1944, český posudek ke knize, bod B. Po stránce výchovné. Posudek ke knize Steinitz: Landes- und Staatskunde der Tschechoslovakischen Republik. Geographie, Geschichte, Bürgerkunde und Volkswirtschaftslehre für die oberste Klasse der mittleren Lehranstalten sowie für den III. Jahrgang der LBA, 4. verbesserte und erweiterte Auflage, aprobace 16. 6. 1937. „Jakož ve své celosti tak i v detailech je viditelná autorova snaha, aby akceptoval pohledy československé historiografie a státovědy nebo aby se těmto alespoň přiblížil. Každé nové vydání této učebnice znamená v tomto ohledu pokrok.“

již zmíněný slovenský překlad Pekařovy učebnice, v níž jsou v mnohem větší míře zakomponovány dějiny uherské, popř. slovenské. Ty se však bohužel do českého vydání nedostaly a další přepracování Pekařovy učebnice z roku 1942 se neslo již v úplně jiném duchu.³⁸

SHRNUTÍ A VÝSLEDKY

Pokud by Döblin se svou zkušeností z polského Lvova roku 1924 pobyl na inspekci na různých středních školách v Československu v roce 1938, asi by jeho dojem nebyl tak negativní. Návrh osnov z roku 1933 vymezující rámec, ve kterém vyučování dějepisu mělo probíhat, byl nastaven velmi moderně. Cílem bylo zabránit instrumentalizaci historie v konkurenci národů a tudíž tomu, aby školní dějepis připravoval munici pro národnostní boj.

Všechny národnostní menšiny v průběhu výuky měly možnost poznat české zemské dějiny a naučit se historii českého národa. Němcům v ČSR se jakožto nejsilnější a sebevědomé národnostní skupině v ČSR podařilo hned od začátku tento učební cíl propojit se „svými“ dějinami. Slovákům, druhé největší národnostní skupině, se toto podařilo až v posledním roce republiky. Ostatní národnostní minority nenašly dostatek potenciálu, aby po vzoru Slováků dospěly k podobné syntéze.

Negativním aspektem v ohledu na školní dějepis však byla skutečnost, že čeští žáci dostali jen v náznaku možnost zabývat se dějinami Němců a Slováků. Ačkoliv Pekařovy učebnice psané původně pro české školy, stejně jako jejich přepracování Josefem Klikem, nebyly psány v duchu konfrontačním a šovinistickým, přesto neměly potenciál v podmínkách první republiky být opravdu učebnicí vychovávající budoucí občany loajální ke státu. Pokud by tuto roli měly převzít, musely by tyto učebnice být v mnohem větší míře doplněny o ne-české komponenty teritoriálních dějin českých a dějiny Horních Uher. Tak by bývaly byly vyučovány opravdu státní dějiny s ohledem na multinárodnostní charakter první republiky, které by, za předpokladu politické stability, žáky učily vzájemnému respektu, vedly by je k vzájemnému dialogu, společným hodnotám a tradicím a tím snad i k překonání vzájemných předsudků a nacionálního egoismu.

POUŽITÉ PRAMENY:

- Národní Archiv Praha, Ministerstvo Školství 1918–1949, Kr. 1286, 10 – G2, Zeměpis 1937–1944

³⁸ Srov.: LEMBERG, Hans: Ein Geschichtsbuch unter drei Staatssystemen ..., zde především s. 81n. a 85n.

POUŽITÁ LITERATURA:

- BENEŠ, Zdeněk: Mezi pragmatikou a konceptualizací. (Dějiny československé Josefa Pekaře jako historický text). In: Pánek, Jaroslav (ed.): Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi. Praha 2004, s. 159–174
- BENEŠ, Zdeněk: Jsou naše dějiny naše nebo rakouské? In: Český lev a rakouský orel v 19. století. Ed. Zdeněk Hojda a Roman Pahl. Praha 1996, s. 104–109
- BURGER, Hannelore: Sprachenrecht und Sprachgerechtigkeit im Osterreichischen Unterrichtswesen 1867–1918. Wien 1995
- DÖBLIN, Alfred: Reise in Polen. München: (2. nezkrácené vydání) DTV 1993
- HAVELKA, Miloš: Spor o smysl českých dějin 1895–1938. Praha 1995
- HEVLER, Viktor – REBHANN, Andreas: Lehrpläne für die deutschen Mittelschulen der Čechoslovakischen Republik, Prag 1929
- HOENSCH, Jörg K.: Masaryk und **Pilsudski**. Gemeinsamkeiten und Gegensätze. In: Polen und die böhmischen Länder im 19. und 20. Jahrhundert. Politik und Gesellschaft im Vergleich. Hg. Peter Heumos. München 1997. (Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum, Bd. 19), s. 111–127
- JAWORSKI, Rudolf: Deutsche Minderheiten in Polen und der ČSR. In: Österreichische Osthefte 33 (1991), s. 59–76
- LAMEŠ, Jaroslav: Učebnice dějepisu. In: První sjezd československých historiků 1937. Praha 1938, s. 253–270
- LEMBERG, Hans: Ein Geschichtsbuch unter drei Staatssystemen: Josef Pekařs Oberklassenlehrbuch von 1914–1945. In: Deutsch-tschechische Beziehungen in der Schulliteratur und im populären Geschichtsbild. Hg. v. Hans Lemberg und Ferdinand Seibt. Braunschweig 1980, s. 78–88
- LOEBEL, Alf. – VATTER, Josef: Vaterlandskunde. Teil I: Geographie der tschech.-slov. Republik für die oberste Klasse der deutschen Mittelschulen von Josef Vatter. Teil II: Bürgerkunde und Geschichte der tschech. – slov. Republik für die oberste Klasse der deutschen Mittelschulen von Alf. Loebel. Prag 1922
- MÜHLBERGER, Josef: Dějiny německé literatury v Čechách 1900–1939, Ústí nad Labem 2006
- NĚMEC, Mirek: Erziehung zum Staatsbürger? Deutsche Sekundarschulen in der Tschechoslowakei 1918–1938. Essen 2009
- NEUHÖFER, Rudolf: 15 let středního školství. Jubilejní reliéf. Praha 1933
- PEKAŘ, Josef: Dějiny Československé. Reprint 2. Vydání z roku 1921. Praha 1991
- PEKAŘ, Josef: A czechoslovak nemzet történelme. A középiskolák legfelső osztályai számára. Praga 1925
- PEKAŘ, Josef: Dějiny Československé pro nejvyšší třídu středních škol. Druhé, podstatně pozměněné a zkrácené vydání zpracoval Josef Klík. Praha 1937

- PEKAŘ, Josef: Dejiny Československé pre najvyššiu triedu stredných škôl. Spracoval Josef Klik, poslovenčil Cyril Chorvát. Praha 1938
 - PEKAŘ, Josef: Tschechoslowakische Geschichte für die höchsten Klassen der Mittelschulen verfaßt von Josef Pekař, erstmals ins Deutsche übersetzt v. Anton Zankl und Gudrun Heißig, bearbeitet und eingeleitet v. Monika Gletler. Benediktbeuern 1988
 - PUTTKAMER, Joachim von: Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867–1914. München 2003
 - SCHÖNEMANN, Bernd: Geschichtsunterricht zwischen Wissenschaft und politischen Legitimationsbedürfnissen. Ein Projektbericht. In: Geschichte als Legitimation? Internationale Schulbuchrevision unter den Ansprüchen von Politik, Geschichtswissenschaft und Geschichtsbedürfnis. Hg. v. Karl Ernst Jeismann. Braunschweig 1984, s. 9–20
 - STEINITZ, Ernst: Landes- und Staatskunde der Čechoslovakischen Republik. Lehrbuch der Geographie, Geschichte und Bürgerkunde für die oberste Klasse der mittleren Lehranstalten, sowie zum Gebrauche beim Selbststudium. Böhmisches Leipa 1924
 - STEINITZ, Ernst: Landes- und Staatskunde der Čechoslovakischen Republik. Geographie, Geschichte, Bürgerkunde u. Volkswirtschaftslehre für die oberste Klasse der Mittelschulen sowie für den dritten Jahrgang der Lehrerbildungsanstalten. Vierte, verbesserte und um die Volkswirtschaftslehre erweiterte Auflage. Böhmisches Leipa 1937
 - ŠIKURA, Ján: Učebnice dějepisu. In: První sjezd československých historiků 1937. Praha 1938. s. 271–273
 - TREIXLER, Gustav: Lehrbuch der Geographie, Geschichte und Bürgerkunde des Čecho-slovakischen Staates. Reichenberg 1922
 - Věstník Ministerstva školství a národní osvěty (MŠaNO), 1919–1933
-

MIREK NĚMEC

NATIONAL IDEA VS. STATE REALITY. HISTORY AT SECONDARY SCHOOLS IN CZECHOSLOVAKIA IN THE INTERWAR PERIOD

The contribution deals with problems of history teaching in multinational states on an example of the first Czechoslovak Republic. An interesting question is what role can be played by history subject in linguistically and culturally heterogeneous environment of one state. And how this problem can be solved specifically at secondary schools in Czechoslovakia. Proceeding from the analysis of scope of school curricula for history at secondary schools in the Czechoslovak Republic and of their adjustments in the course of the interwar period, the author pays attention to a concrete situation of history subject in final years of these schools. There history subject should have been – similarly as in the period of the Habsburg Monarchy – a science of state and it also should have educated in this sense. It is

interesting that this pedagogical aim should have been fulfilled according to Josef Pekař's textbook that became a fundamental text for nearly all secondary school students in the Republic. An exception was only German-language schools, where students were taught according to German historians. However the Pekař's textbook could not have strengthened state consciousness in conditions of the First Republic, which became an objective of criticism of particularly Slovak pedagogues in the last years of the Republic.